

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXXI (2024).
Книжка / Issue 2

DOI: 10.54664/YDDK1115

ЗАКОНЪТ ЗА ЗАЩИТА НА НАЦИЯТА: МОТИВИТЕ ЗА НЕСЪГЛАСИЕ В СВЕТЛИНАТА НА КОНЦЕПЦИЯТА ЗА СПОДЕЛЕНОТО ОБЩЕСТВО*

Албена ТАНЕВА**

THE PROTECTION OF THE NATION ACT: THE GROUNDS FOR DISAGREEMENT IN THE LIGHT OF THE SHARED SOCIETY CONCEPT

Albena TANEVA

Abstract: *This article examines texts by various individuals and organizations created in October–November 1940 expressing disagreement with the Bill for the Protection of the Nation Act in the background of the concept of the shared society. Applying that concept to this context, discloses the potential of a cohesive society to uphold basic constitutional principles and prevent state institutions from pursuing repressive policies.*

Keywords: *shared society, Bulgarian Jews, Holocaust, rescue, Civil Society.*

„На 20 май м.г. (1942 – б.а.). получих предложение от Виенското издателство „Винер Ферлагегезелшафт“, за да издаде в немски превод романа ми „Братя“. ... Трябваше прочее веднага да се почне печатането, но това не стана. ... Запитах виенското книгоиздателство какво става с издаването на романа. Отговори ми се така: „По причини изхождащи от вас ние спряхме печатането. Молим отнесете се до надлежното място в Берлин, за да узнаете причината.“... Оттогава минаха още пет месеца и никакво писмо не получих, което ще рече, че „причината“ е респектирала културните официални фактори в Берлин и са забранили печатането на съчинението. ... От разпитвания, направени от моя страна, се оказа, че отказът за отпечатването на съчиненията ми се дължи на факта, че съм влизал в дружества строго ограничени от тях, че съм водил близка дружба с евреи и пр. ...

Прилагам двата надлежно подписани договора и ви моля най-учтиво да ги върнете във Винер Ферлагегезелшафт. Надявам се, че този факт ще им послужи за поука – като свързват

* Статията е създадена на базата на изследване, финансирано от Европейския съюз - NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект № BG-RRP-2.004-0008-C01

** Албена Танева – доктор по политология, доцент, катедра „Публична администрация“, Философски факултет, Софийски университет; @taneva@phls.uni-sofia.bg

договорни връзки предварително да се осведомяват доколко им е удобен човекът с когото ще работят.

Януари 1943

София 5 юли 1944

*подпис: Добри Немиров*¹

Този пространен откъс е от писмо на писателя Добри Немиров до Виенското издателство „Винер Ферлагезелшафт“, с което той се отказва от подписан с тях договор за публикация в превод на немски на негови романи. Причината за проблема е в това, че издателството тенденциозно бави изпълнението на договора, тъй като Немиров се оказва идеологически неприемлив. Той не е променил живота си съобразно официалната за Третия Райх идеология на антисемитизма. Предметът на тази кореспонденция е интересен за анализа не поради неговата търговско-правна страна. Интерес представлява ясно вербализираният мотив на писателя да оттегли съгласието си за публикация на неговото творчество на немски език от дадените издателства. От съдържанието на писмото става ясно, че от една страна той не е променил живота си съобразно новите идеологически реалии, а от друга страна, че официализира тази своя принципна позиция.

Предмет на анализ в тази статия е именно това – мотивите, посочени от различни личности и групи в българското общество в техните собственоръчно писмено огласени позиции относно намерението за провеждане на репресивна политика спрямо група хора в българското общество от страна на институциите на държавната власт. Този прочит на документалното историческо наследство е основание за заключения в анализа на процесите в един исторически епизод, който повече от 80 години продължава да бъде обект на изучаване, дискусии, но и на доста произволни интерпретации според различни конюнктири и идеологически тежнения. Фокусът на настоящата статия се ограничава само до епизода на формирането на позиция от страна на различни участници и заинтересовани страни в този процес спрямо проектозакона за защита на нацията. Това се отнася до текстовете на организации и личности, които са разпознали повдигнатия от властта въпрос като проблем, който изисква позиция и намеса.

За нуждите на точността на контекста представям относително изчерпателна справка относно документите в защита на евреите, изразяващи несъгласие с огласения в началото на месец октомври 1940 г. проект за Закон за защита на нацията.² База за тази оценка представляват публично достъпните документи от уебстраницата на Държавна агенция архиви, допълнени с такива като вече цитираното писмо на Добри Немиров чрез собствено документално проучване, които са по-малко популярни в анализа на тази проблематика³.

Приблизителната оценка на количеството документи, адресирани до органи на държавната власт по повод проекта за Закон за защита на нацията в периода октомври-декември 1940 г. са около 90–100 различни петиции, статии, обръщения, телеграми и други форми на огласяване на позиция. Техният подбор от страна на институцията, където се съхраняват, Държавна агенция архиви, включва по десет единични или множествени архивни единици на десет последователни страници. Част от тях заявяват само частично отношение към разглеждания проблем, а други (като тези на фармацевти) практически не се противопоставят на текстовете на ЗЗН. Самостоятелна секция представя изказвания на официални лица, народни представители, които в своето формално качество на овластени заявяват аргументираните си становища за несъгласие с цялостния смисъл на проекта за Закон за защита на нацията. Заедно с тях, общият брой на проследимите позиции, изразени в писмен документ наброяват около 110. Тази съвкупност от документи подлежи на

¹ ЦДА, КЕВ, ф. 190, оп. 1, а.е. 36. ф. 190 (Д. Немиров)

² Вж. <https://jews.archives.bg/20-> Както и [Коен, Д. 1998; Тошкова, В. 1992].

³ Случая с писмото на Добри Немиров съм представяла в научнопопулярното списание „Будител“, 2007 г., както и в авторската концептуална изложба „Силата на гражданското общество“, изготвена за ДКИ към МВНР, 2009 г.

множество различни анализи. В случая се ограничавам до най-общи количествени и формално-статусни характеристики на документите като съвкупност, тъй като предмет на интерес за настоящия анализ е тяхното съдържание в частта на аргументацията на изразената позиция.

За целта на анализа е необходимо профилирането на изследвания масив от документи по още няколко формализирани признаци. Те включват субекта на действието – (I) индивидуален или групов и (II) неговият социален статус; (III) времето на тази реакция; (IV) адресата на посланието; като и (V) самата аргументация. Правят впечатление няколко повтарящи се елемента от този вид гражданска съпротива срещу намерението за репресивни действия от страна на държавната власт спрямо група хора:

I. Всеки от тези документи е инициран от ясно обозначен субект на индивидуално или колективно действие. С изключение на позивите и един отделен текст, те имат ясно посочено авторство и генерирана подкрепа – подписани са. Повечето от документите консолидират подкрепа за отстояване на конституционните принципи и изразяват някакъв вид обща воля. Може да се каже, че има ясен субект на посланието: открито е кой говори и авторитетността на този субект. Има най-общо пет категории така формирани субекти:

(1) актуалните легитимни ръководители на организации, които ангажират представящите от тях институции (най-вече професионални гилдии);

(2) групови субекти на равнопоставени участници (това са най-вече ад хок сформирани групи, изразили обща позиция по атакувания проблем, например жители от даден квартал, младежки и женски сдружения и др.);

(3) отделни представители на професионални общности, които реферират към професионалната си гилдия (занаятчии, общари, сладкари и др.)

(4) индивидуални изяви на известни личности, които оказват въздействие чрез публичността на посланието, формирано от техния вече утвърден авторитет (лидери на обществено мнение); често техните послания са разпознати и подкрепени от други публично разпознаваеми личности;

(5) колективен субект на ръководно тяло, какъвто е случаят със Светия Синод на Българската православна църква, който формира институционална позиция, официализирана в поредица от решения и комуникирана по надлежния начин към всички заинтересовани страни;⁴

Изводът на основата на тази типология на субектите на реакция позволява да се заключи, че количеството на масива документи на несъгласието с проекта за Закон за защита на нацията надхвърля отделно взетия брой на така известните документи и реферира към по-голям мащаб на потенциално изразяващите несъгласие с проекта за ЗЗН.

II. Статусът на субектите, изразили несъгласие със ЗЗН е особено важна характеристика на наблюдавания масив от документи. Независимо от относително малкото количество на документите на протеста (около сто) прави впечатление, че са създадени от личности и групи с различен социален профил.

Сред авторите разпознаваме

- интелектуалци от творческия елит каквито са представителите на писателския съюз, художници и артисти;
- представителите на регулираните професии като съюзът на лекарите и адвокатите, които са изразили своята позиция;
- утвърдени журналисти и писатели в индивидуалното си качество са изразили позиция в задълбочени и емоционални анализи публично в периодичния печат;

⁴ Подробно позицията на Светия синод на БПЦ и детайли на непосредствения контекст сме представили в концептуалния сборник „Гласове в защита на гражданското общество: протоколи на Светия синод на БПЦ по еврейския въпрос 1940-1944“, Танева А. и И. Гезенко, С. 2002, както и в Танева, Гезенко в: сб. „Обречени и спасени“, ред. В. Тошкова, БАН.

- политически дейци в лицето на парламентаристи от опозицията са се ангажирали с категоричност срещу ЗЗН;
- учители, офицери, предприемачи;
- обикновени труженици – земеделци и дребни занаятчии;
- разнородни общности, обединени в реакцията си по различни признаци (младежки групи, съседски общности, женски дружества и др.)

Важността на това наблюдение има особено значение за интерпретацията на разглежданото историческо наследство чрез категориите на концепцията за споделеното общество. Този профил на изявена позиция от страна на групи от целия социален спектър и прослойки в обществото е знак за ценностна сплотеност. Масивът документи е създаден от различни групи, които в своите формализирани интереси е вероятно да имат много различия и дори конфликти. По въпроса за ценностните принципи, които играят ролята на основен интеграционен фактор в обществото разпознаваме представители на всички прослойки. Липсата на статусен разлом по морално-ценностни въпроси е силен индикатор за сплотеност на дадено общество. На тази база може да се формулира хипотеза, която дава съвсем нова посока за развитието на самата концепция за споделеното общество. Тя се отнася до обратната логика на разсъждение, а именно възможността едно общество да предпазва политическата общност (визираме държавата като политическа организация на обществото съгласно дефиницията на Макс Вебер) от аномалии и крайности в политиките, инициирани от институциите на държавната власт, когато са в нарушение на конституционните принципи и морални норми. С други думи, ако характеристиките на дадено общество изпълняват дефиницията за споделено и сплотено общество, то то има потенциала да се опази и преживее разнообразни аномалии и катаклизми, атакуващи го чрез авторитета на институционалните решения на формално овластените. Липсата на легитимност на такъв тип решения се откроява именно в съпротивата на основата на този вид ценностна сплотеност на обществото и отхвърляне на една откровено репресивна линия на политика.

Потвърждението на тази хипотеза ще бъде потърсено в анализа на съдържанието на мотивите за изразеното несъгласие със ЗЗН. Така ще бъде описан солиден профил на едно споделено/ценностно сплотено общество, което изразява чрез разнообразни субекти единодушно аргументирани тези в толкова кратко време, че практически е невъзможно отделните субекти да са оказали въздействие върху друг участник. С други думи, прочитът на аргументите в тези документи на несъгласие със ЗЗН дешифрира собствената авторефлексивна идентичност на представителите на своето място и време.

III. Времето на действие, **когато са създадени разглежданите документи**, се ограничава до много кратък период от около два месеца. От момента на огласяване на проектозакона за защита на нацията в началото на октомври 1940 (8-12 октомври) до негово приемане на второто четене в НС на 24 декември 1940 и обнародването му през януари 1941 г. са сумарно около два месеца. Датите на всеки от разглежданите документи, изразяващи несъгласие се свеждат дори до по-кратък времеви отрязък от около две-три седмици – главно в края на месец октомври и през месец ноември. Открояват се в относително самостоятелна група Св. Синод на БПЦ, който заседава неколkokратно и изработва институционална позиция по разглеждания проблем и депутати от опозицията, които взимат отношение със свои изказвания срещу ЗЗН по време на неговото разглеждане на пленарните заседания на 25 ОНС.

Значението на този времеви фактор е в смисъла му на косвен индикатор за изначално съществувала ценностна сплотеност на обществото. Всички реакции са породени самостоятелно на базата на разпознаване на проблемния характер на проектозакона за защита на нацията.

IV. Всеки от тези текстове е насочен към определен адресат на държавната политика. (Към кого е насочен.)

Най-общо адресатите на всеки от документите в разглеждания масив е институцията на държавната власт. Най-често писмата, петициите и телеграмите са адресирани или до председателя на Народното събрание, или до конкретни народни представители. Има отделни

документи, насочени към министър-председателя или отделен министър, както и до държавния глава, цар Борис III. Някои от протестните писма и статии са адресирани до повече от една институция, какъвто е примерът с писмото на Хр. Пунев.

Целият масив от документи достига до нас като архив на всяка една от тези институции. По тези причини отделни екземпляри от разглежданите текстове са достъпни в повече от един от институционалните фондове. В своето време голяма част от тях не стават достояние на широката общественост. Изключение правят публикуваните материали на журналисти, комуникираните позиции по съответните канали на Св. Синод и изказванията на народните представители. Разбира се, кумулативният ефект на така изразените становища откроява едно обществено несъгласие с репресивния характер на подобно законодателство, което е ясно за овластените лица, които формират официалната линия на държавната политика. Независимо, че така изразеното несъгласие не оказва влияние върху народните представители и проправителственото мнозинство приема Закона за защита на нацията, знакът за този дисонанс между политическата власт и обществото остава трайна следа, която в решителни моменти две години по-късно допринася за решителния обрат.

V. Документите в масива протестни писма, петиции, статии и телеграми имат ясно изразен предмет на несъгласие и специфично аргументират основанието за него.

Всеки от тези текстове формулира конкретна цел. Част от тях опитват да смекчат съдържанието и степента на репресивните мерки. Повечето оспорват самото съдържание на репресивните цели на закона. Изискват отказ от него. Търсен е ефект/резултат за отказ от репресивното законодателство.

По-долу е представен подбор на повтарящи се аргументи, с които различни групи от българското общество се противопоставят на огласените законодателни намерения на институциите на държавната власт да отнемат гражданските и политически права на еврейското малцинство в българското общество.

Прочитът на откъсите с аргументация на позицията отвежда към заключението за специфичен инвариант на споделените ценности – знак за сплотеност по терминологията на споделеното общество. Нещо повече, те реферират не само към нагласи спрямо определена общност, а изобщо към начина на организация на социалната среда и ценностната база на отношенията в обществото. Особено значимото в случая е, че този начин на мислене и отношения не представлява пасивна основа на възгледите, а предпоставка за проактивно поведение. То намира израз в целенасочена комуникация на тази позиция и основание за изискване на промяна. Водещият критерий е недопускане на политика за фрагментиране, несправедливост, изолация и репресия на базата на какъвто и да е групов признак:

„...Нима и ние по подражание трябва да тръгнем по един опасен път и да отречем себе си като свободен и културен народ?⁵ ...Нашата цел е да защитим доброто име на нашия народ, създадено в културния свят и да предупредим ония, от които зависи това – да не допуснат с изработването на подобен закон да се накърни престижа на страната и завоюваните традиции на веротърпимост и човещина. В името на културата и за доброто име на България Ви молим да попречите да се създаде един закон, чиито печални последици ще помрачат нашето законодателство и ще оставят най-тежки спомени...“ [Изложение, български писатели, ЦДА, ф. 173, оп. 6, а.е. 1087, л. 25]⁶

В изложението на адвокатския съюз се казва, че предвижданите мерки са неоснователни и унижителни за еврейското малцинство. По-конкретно, по техните думи, тези мерки „са не само неоправдани, но са и в противоречие с демократичния и свободолюбив дух на българина... Готвеният закон ще бъде един нов удар върху основния закон. Нашата Конституция запрещава разделянето на българските граждани на нисши и висши категории. Всички български по-

⁵ Курсивът и подчертаването във всички цитати на този и следващите документи мое – б.а.

⁶ Изложение на българските писатели до министър-председателя и председателя на НС срещу 33Н, ф. 173 НС, оп. 6, а.е. 1087 л.25

даници са равни пред закона (чл. 57)... ние настоятелно молим да бъде изоставен този законопроект, който е ненужен, обществено вреден и противен на нашия основен правов ред и на справедливостта“ [Изложение на Управителния съвет на Съюза на българските адвокати срещу ЗЗН до председателя на НС, ЦДА, ф. 173, оп. 6, .а.е. 1087, л.55-58]⁷

„... Ние обсъдихме ... държавната и моралната страна на готвения проект. Намерихме, че той би трябвало да бъде спестен на българската държава и за българския народ...“ [изложение на видинските адвокати против ЗЗН – ЦДА, ф. 173, оп. 6, а.е. 1087, л. 63]

В едно от по-малко популярните обръщения в защита на евреите и срещу ЗЗН се казва: „...държавата не се управлява по ума на уличници, а етично и морално...“⁸

„По повод изработения от министъра на вътрешните работи Габровски и утвърден от Министерския съвет „Закон за защита на нацията“, който подлежи на утвърждаване от Народното събрание, ние кварталците от III районно кметство най-енергично протестираме против одобрението му и провеждането му като го таксуваме като противонароден“ [ЦДА, ф. 173, оп. 6, а.е. 1087, л. 27–28].

Интелектуалци и политици: Писмо на Христо Пунев, подписано от Янко Сакъзов, Димо Казасов, Иван Руневски (адвокат), писателя Людмил Стоянов, бившия министър на народната просвета, както и министър на железниците Стоян Костурков, професора и депутат Петко Стоянов, публициста Константин Нефтянов: „...а вие преди да вдигнете ръка за узаконяване на един античовешки, противокултурен и неоправдан законопроект, който е върл срам за българщината, все ще трябва да си спомните общата история на здравето българско племе...“ [ЦДА, ф. 173, оп. 6, а.е. 1087, л. 108–118].

В протестното си изложение търговските помощници окачествяват готвения законопроект за защита на нацията, с който се отнемат гражданските и политическите права на евреите в България като „една неправда“. [ЦДА, ф. 173, оп. 6, а.е. 1087, л. 60].

Протестното изложение на Българския лекарски съюз говори за „Ние се страхуваме, че ако се приеме готвеният законопроект, ще се накърни доброто име и престижа на нашия толерантен и великодушен народ, запазени напълно през вековете“ [ЦДА, ф. 173, оп. 6, а.е. 1087, л. 66-68]

От протеста на граждани от IV и VI райони на София: „Говори се, че с този закон се отрича основният наш закон – конституцията и се узаконява произвол...“ [ЦПА, ф. 18, оп. 2, а.е. 92, л. 1–2]

Телеграми и писма от тютюноработниците, от курсистите при учителския институт, от работници в хранителния бранш, от групи обушари, шивачи, амбулантни търговци, сладкари, текстилни работници, майстори-столари, техници, от съюза на дружествата на художниците в България, от дружеството на новите художници, на Св. Синод на БПЦ и много други – навсякъде се казва, че законопроектът за защита на нацията е в разрез с основния закон и морала и че с отхвърлянето му „ще запазим доброто име на свободолюбив, правдив и толерантен народ“ [ЦДА, ф. 173 – НС, оп. 6, а.е. 1087].

В писмото на Димо Казасов се казва: „Той (българинът) ще загуби и своя събиран в течение на дълги години морален капитал, който го е издигнал в очите на света като трудолюбив, толерантен, мирен, справедлив и човечен народ. И защитата на писателите е защита от посетелството върху най-скъпоценното съдържание на българската национална душа.“ [ЦДА, ф. 409К, оп. 1, а.е.64, л. 1–5]

Думи от изказването на проф. Петко Стайнов при обсъждането на ЗЗН: „Аз смятам, че подобно нещо, господа, е противно на нашата история, противно на нашето възраждане, противно на нашата култура, противно е и на духа, на достойнството на българския народ, който е един толерантен и достоен народ.“ [ЦДА, Ф 366Б, оп.1, а.е. 993, л. 46-55]⁹

⁷ Изложение на Управителния съвет на Съюза на българските адвокати срещу ЗЗН, НС, ф. 173, оп. 6, .а.е. 1087, л.55-58

⁸ Анонимно обръщение до цар Борис III, „от един правник“, 27 май 1941 г.

⁹ *Стенографски дневници, 25 ОНС, II р.с, 12 з., 19 ноември 1940 г., кн. 1, 230– 232. 233*

Думи от изказването на Никола Мушанов при обсъждането на ЗЗН: „За една малка държава като нашата, която имаше цената си само в това, че в нея могат да се приложат принципите на свобода, правда и толерантност спрямо вярата и спрямо чуждите поданици, това нейно украшение вие го отнемате и то в минутите, когато може би нашата страна ще има по-голяма нужда от принципите на човечност, които, кой каквото ще да казва, мене ми се чини, че ще тържествуват след тази война. [ЦДА, Ф.1303, оп.1, а.е. 71, л. 1–17]¹⁰

Заслужава да се премисли как отделният текст сменя в себе си философията на дадена епоха. Дали един отделен документ представлява елемент от цялостен пъзел или пък сам по себе си е сюжет, в който се сменя драмата на определени събития? Анализът на мотивите, изразени в текстовете на различни личности и организации в българското общество в знак на съпротива срещу акта на държавната власт, дискриминиращ дадена група в обществото, свидетелства за високата степен, в която българското общество се самоидентифицира като *толерантно*. Практически всички тези писмено изразени позиции в период около три-четири седмици се позовават на два фундаментални проблема: морал и законност. С различна стилистика, обем и форма – всички те буквално казват, че законопроектът за защита на нацията е антиконституционен и дълбоко неморален.

Повтарящата се аргументация, инвариантът на темите и посланията в тези документи представя саморефлексията на довоенното българско общество в ясните категории на толерантността, веротърпимостта и законността. Може да се каже, че реакцията на българското общество спрямо характера на ЗЗН свидетелства, че подобен акт се възприема като предизвикващ създаването на критична гранична обществена ситуация. Също така, съвкупният смисъл на изразеното несъгласие е за профила на общосподелените ценности в обществото през онзи период, който може да бъде осмислен в категориите на съвременната концепция за споделеното/сплотеното общество.

Аргументите в спонтанния протест срещу законодателното отнемане на граждански и политически права представляват един вид обществен консенсус. На практика няма текст, изпратен до която и да е институция на официалната власт по повод несъгласието на българското общество, който да не е воден от възмущението срещу посегателство върху равните права на всички граждани. Априори споделяната като общовалидна ценност на българското общество е неговата *толерантност*. Прави впечатление, че това е ефективен аргумент, тъй като никой от авторите на протестни текстове срещу ЗЗН не доказва валидността на твърдението си. То се споменава като презумпция за протеста (например, в обръщението на Св. Синод, в изказванията на депутатите, кратките форми на горе цитираните протестните телеграми, обръщанията на професионалните гилдии и т.н.). То се употребява аксиоматично и не се оспорва дори от адресатите на този протест.

Можем да се запитае какво се е разбирало всъщност под понятието за толерантност? Кой вид толерантност са имали предвид авторите на тези послания? Толерантността като философска категория има своята дълга история и богато съдържание. Дали става дума за търпимостта и моралните основания за това; за търпимостта като добродетел; за търпимостта и политическото оправдание; или пък за толерантността като политиката на търпимост. Възможни са множество подходи към този въпрос. В своята книга за мястото на толерантността в етичната и политическата философия, авторът Глен Ньои поставя въпроса за двойственото битие на търпимостта (toleration). Въвежда го чрез сложния казус за връзката на философското и практическо измерение на въпроса. Когато се прилага на практика въпросът за толерантността и търпимостта, лесно може да се стигне до противоречието дали е оправдано спазването на принципите на търпимостта, когато те са използват за пропагандиране на нетърпимост“ [Newey, G. 1999, p. 15].

Самата съпротива срещу опитите за ограничаване на правата е вече акт на толерантност. Основателно и достатъчно ли е в такъв случай проявата на толерантността като поведение да се обяснява само с чувството за толерантност като нагласа?

¹⁰ Стенографски дневници, 25 ОНС. 2 р.с., 31 з., 20 декември 1940 г., Кн. 2, с. 696, 714, 723–724.

В писмо на Светия синод на БПЦ като ръководен орган на институцията, изразяващо официалното ѝ становище се казва: „тази разпоредба рязко противоречи на християнското учение, че пред Бога и за Неговата благодат, преподаван в св. Тайнства, няма разлика между юдеин и елин, защото един и същ е Господ на всички... Църквата Христова не може да отстъпи без да измени на себе си от това учение за равенство на всички човеци пред Бога, без оглед на тяхната народност или класов произход, без оглед на тяхното положение в обществото, без оглед на техните дарования, заслуги, пол и възраст...“ [ЦДА, ф. 166, оп. 6, а.е. 11, л. 10–11].

Философският аналог на тази позиция е неизчерпаемо богат: Волтер, Монтескьо, Лок. На първо място толерантността като веротърпимост ни се представя чрез разбирането за равнопоставеност между различните вероизповедания: “Не само е много жестоко да преследваме в този кратък живот онези, които не мислят като нас, но не зная дали не е и прекалено дръзко да ги обявяваме за вечно прокълнати. Струва ми се, че съвсем не подобава на мимолетни атоми, каквито сме ние, да изпреварват решенията на Твореца...” [Волтер, Ф. 1986, с. 55–56, 58].

„...За мен толерантността е белег на истинската църква. Защото колкото да се хвалят някои народи с древни места и имена или с външната пищност на религиозната си служба, а други с реформирането на своето учение и всички с ортодоксалността на вярата си, тъй като всеки е правоверен за себе си, всички тези неща и много други подобни са по-скоро израз на стремежа на хората към власт и световно господство над другите, отколкото белег на Христовата църква...” [Лок, Д. 1996, с. 28–29].

Посланието на Българската православна църква в годините на Холокоста по отношение на преследването на евреите кореспондира буквално на тази класическа философска интерпретация на толерантността. Манифестираната нагласа на управителното тяло на Българската църква в лицето на Светия синод засяга всички аспекти на толерантността и като веротърпимост, и като изначална хуманна добродетел. Позицията в защита на евреите от всякакъв вид преследване се позовава както на институционалния дълг на църквата да съхрани репутацията си на пазител и изразител на милосърдието и закрилата от несправедливост, така и като действителен субект на вярата се намесва в опитите на светската власт да пристъпи моралния закон и да ограничи правата на дадена група въз основа на религиозното различие и произход.

Църквата оспорва правото на светската власт да ограничава правото на вероизповедание на която и да е група или индивид. Въпросите на вярата са църковен прерогатив. На второ място, имайки монопола по въпросите на вярата, Църквата заявява като официална своя позиция пълната веротърпимост към всяка религия и право на индивидуално решение по верските въпроси. Тези два пункта са особено важни като се има предвид, че публикуваният Закон за защита на нацията през 1941 г. ограничава и отнема граждански и политически права на евреите в България, обособявайки ги като дискриминирана група на основата на верската им идентичност.

Ако се приеме, че така изложените аргументи доказват чрез мотивите на протеста толерантността и законността като общосподелени ценности на обществото, то в категориите на концепцията за споделеното общество те очертават това общество като ценностно сплотено. Саморефлексията за толерантност и безусловно зачитане на конституцията като основна норма в отношенията в обществото се явяват предпоставките за активното манифестиране на тези нагласи в отправените писмени текстове в защита на евреите. С други думи, сплотеното/ споделено общество довежда до поведение в защита на неговите принципи. Всеки един от тези субекти на подобно протестно поведение се явява по своя формален характер и вид организация на гражданското общество¹¹, която се характеризира като заинтересована страна и участник в постигането на социален резултат.

Гражданското общество може да се дефинира по различни начини. Едно разпространено гледище е това на Ърнест Гелнер, въвеждащо разбирането за гражданско общество чрез “идеята

¹¹ Повече по въпроса за понятието за гражданско общество като категория на анализа по темата за съдбата на евреите в България в годините на Втората световна война съм публикувала в: [Taneva, A., 2023, p. 41–73].

за множество институции – едновременно противопоставящи се на държавата и балансиращи я и на свой ред контролирани и защитавани от нея... Гражданското общество може да се представи като идея за “институционален и идеологически плурализъм, който пречи да се установи монопол върху властта и истината и уравновесява онези централни институции, които макар и необходими, могат да установят такъв монопол по друг начин.”... Разбирането за гражданското общество се свързва с “автономията на формалните елементи в обществото, участието на народа в управлението и вземането на изборни решения“ [Гелнер, Ъ. 1996, с. 7–9].

Както стана ясно, концепцията за споделеното общество като теоретичен конструкт и като практическа проекция кореспондира на социалните теории, чийто предмет на интерес са състоянието и процесите в социалната среда, изследващи отношенията, нормите, практиките и възприятията, способстващи за поддържане на устойчива демокрация в условия на разнообразни предизвикателства и кризи. Това е една широка интердисциплинарна област, извела понятието за споделеното общество в орбитата на научно-приложните изследвания. **Съгласно определението на Мадридския клуб¹², споделеното общество се разбира като „основано върху насърчаването и защитата на всички човешки права, както и на недискриминацията, толерантността, зачитане на многообразието, равните възможности, солидарността, сигурността и участието на всички хора, включително групи и лица в неравностойно положение и уязвимите“ [Club de Madrid, 2011].** Може да се каже, че тази концепция се родее с много други концепции за интеграция и кохезия в социалните науки. Сред тях се открояват теорията за социалния капитал на Роберт Пътнам, за политическата култура на Алмънд и Верба, за **постматериалистките ценности на Рон Ингълхарт и други. Тук открояваме специфичната значимост на тезата за споделеното общество като метод за анализ, с който да дешифрираме значенията в действията на участниците в решаването на даден проблем от един отминал период.**

Всъщност, концепцията за споделеното общество е създадена като отговор на обстоятелствата на нарастващо политическо напрежение и социална поляризация в съвременните общества. Същността на понятието за споделено или иначе казано, сплотено общество, означава стабилна и сигурна социална среда, където всеки се чувства спокоен и сигурен на мястото си и с равен достъп до възможности. Смесово концепцията действително се появява като отговор на редица дефицити в съвременните общества. Съществен компонент в нея е формирането на такава нормативна среда и политики, че да бъдат насърчени нагласи и ценности в дадено общество, които да водят към състояние взаимност и сътрудничество независимо от видовете различия, конфликти и дори разломи в социалната среда.

Една от линиите на развитие на тази проблематика е в анализите на Кутнер и Ейран [2017], които представят случая на разделенията в съвременното израелско общество и потенциала на различни образователни програми за преодоляване на конфликти и етнически разломи в неговите рамки. В същата посока са публикациите на Макартни [2021] спрямо особеностите на ирландското общество. Техният подход е развит и приложен в анализ на М. Хюсак [2021] относно дефицитите в различни германски градове, където, по думите на авторката, не се забелязват резултати по линията на сполучлива интеграция на малцинства и мнозинства по различни признаци. Да се постигне състояние на обществото като споделено/сплотено е един вид нормативна цел. Тя е подчинена на идеята за подобрене в социалната среда по такъв начин, че индивидите и групите в обществото участват в икономическия, социалния, политическия и културния живот като подобряват своите възможности. Стремехът е към социална кохезия на базата на съгласие за взаимност и взаимодействие на множествени идентичности за укрепване на устойчивостта на обществата от XXI век.

¹² За развитието на концепцията на споделеното общество на Мадридския клуб в различни аспекти вж. в <https://clubmadrid.org/impact/publications/> и по-конкретно https://clubmadrid.org/wp-content/uploads/2017/10/Track2_WiderEurope2.pdf, с. 22–25

Заклучение

От направения анализ на документите, създадени от множество различни организации и личности в знак на несъгласие с проекта за дискриминационно законодателство през 1940 г. и представеният профил на концепцията за споделеното общество е възможно да се направи извод за една огледална ситуация. Ако основанието за концепцията на споделеното общество в наши дни произтича от актуално състояние на кризи и разломи в съвременните демократични общества, които могат да бъдат успешно адресирани чрез инструментите на споделеното общество, то наследството на българския случай от годините на Холокоста реконструира дееспособността на едно сплотено общество да се защити от политики на разделение и отстъпление от ценностите на моралното и правовия ред. Осмислянето на историческото наследство в съдбата на българските евреи надхвърля собствения смисъл на разбирането на този процес като отделен исторически акт. Той е в същността си носител на значимо социално познание, изпълняващо максимата за историята като учителка на живота. По същество, събитията в българския случай очертават един модел на успешно социално действие, при което взаимодействието на участниците и активното поведение на базата на споделена ценностна среда в духа на толерантността и правовия ред, активно проявена в момент на изпитание е способна да отстои кауза и да допринесе за положителен, спасителен обрат в историята. Скромното, но категорично писмо на Добри Немиров, с което отказва превода на неговите трудове на немски език, дава ясен знак за ценностните приоритети в българското общество на предвоенния период като ценностно сплотено, където се очаква всеки да има равни шансове и възможност за пълноценно участие в обществения живот съхранявайки своето различие. Ретроспективното приложение на категориите на анализа на концепцията за споделеното общество има важна добавена стойност към осмислянето на нейния евристичен потенциал. Тя е не само и преди всичко база, с която се проектират действия, интегриращи членовете на едно общество, което може да превъзмогва своите конфликти и разломи в настоящ момент. Категориите на анализа на споделеното общество открояват големия потенциал на такава социална среда ефективно да се съпротивлява срещу ерозията на демократичните правила в името на общия просперитет за всички и за всеки.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Вебер, М. 2000 – М. Вебер. Ученият и политикът. София: ЕОН, 2000. [Veber, M. 2000 – M. Veber. Ucheniyat i politikat. Sofia: EON, 2000.]

Волтер, Ф. 1986 – Ф. Волтер. Избрани философски съчинения. София: Наука и изкуство, 1986. [Volter, F. 1986 – F. Volter. Izbrani filosofski sacheniya. Sofia: Nauka i izkustvo, 1986.]

Гелнер, Ъ. 1996 – Ъ. Гелнер. Условията на свободата. Гражданското общество и неговите съперници. София: Обсидиан, 1996. [Gelner, A. 1996 – A. Gelner. Usloviyata na svobodata. Grazhdanskoto obshtestvo i negovite sapernitsi. Sofia: Obsidian, 1996.]

Кoen, Д. 1995 – Д. Коен. Оцеляването 1940–1944. Сборник от документи. София: Издателски център “Шалом“, 1995. [Koen, D. 1995 – D. Koen. Otselyavaneto 1940–1944. Sbornik ot dokumenti. Sofia: Izdatelski tsentar “Shalom“, 1995.]

Лок, Д. 2012 – Д. Лок. Писмо за толерантността. София: Сиела, 2012. [Lok, D. 2012 – D. Lok. Pismo za tolerantnostta. Sofia: Siela, 2012.]

Танева А., Гезенко, В. 2003 – А. Танева, В. Гезенко. Гласове в защита на гражданското общество. Протоколи на Светия Синод на Българската православна църква по еврейския въпрос. София, 2003. [Taneva A., Gezenko, V. 2003 – A. Taneva, V. Gezenko. Glasove v zashtita na grazhdanskoto obshtestvo. Protokoli na Svetiya Sinod na Balgarskata pravoslavna tsarkva po evreyskiya vapros. Sofia, 2003.]

Club de Madrid. 2011 – Club de Madrid. – The economics of shared societies, 2011, 2.

Hussak, M., Zeigermann, U., Schilling, J., Reiter, A. 2021 – M. Hussak, U. Zeigermann, J. Schilling, A. Reiter. Integration concepts in German cities. How can they contribute to Shared Societies? – In: November Conflict Resolution Quarterly 39(2), 2021.

Kutner, R. 2017 – R. Kutner. From Co-existence to Shared Society: A Paradigm Shift in Intercommunity Peacebuilding Among Jews and Arabs in Israel. – Volume 10, Number 3, 179–198 International Association for Conflict Management and Wiley Periodicals, Inc

McCartney, C. 2021 – C. McCartney. The Evolution of the Shared Societies Concept: the Theoretical Concept's Application in Practice, IN: <<https://onlinelibrary.wiley.com/share/author/KMFDWQCFX-K7QQPY6Q2ZF?target=10.1002/crq.21328>>

Newey, G. 1999 – G. Newey. Virtue, Reason and Toleration. The place of Toleration in Ethical and Political Philosophy'. Edinburgh University Press, 1999,

Taneva, A. 2023 – A. Taneva. The Concept of Civil Society as a Category of Analysis. Specificities of the Bulgarian Case in the Years of the Holocaust. – Bulgarian Civil Society Against the Holocaust During the Second World War. Ed. R. Preshlenova. Institute of Balkan Studies & Centre of Traceology – Bulgarian Academy of Sciences, 2023, 41–73.

Съкращения / List of abbreviations

ЦДА – Централен държавен архив,

ДАА – Държавна агенция архиви

КЕВ – Комисарство по еврейските въпроси ф. 190

ЦДА – Народно събрание, фонд 173

ЦДА – Свети синод, фонд 791

ЦПА – Централен партиен архив